

PIERRE JUGIE^{*}

A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században

*Egy a pápaság szolgálatában álló
kommunikációs eszköz*

From 1305 to 1378, the popes involved in 64 missions 40 cardinals (that is 26,7% of the members of the Sacred College of that period), either as legate (41%), or as legate and vicar general on the Papal States (7%), or only as nuncio (35%), excluding the vicars generals who were neither legate nor nuncio. In a (temporary) synthesis are studied the composition and the working of the legatine chanceries: the functions and the value of the chancellors, their relations with the judiciary court of the cardinal's curia (audientia causarum curie); the various members of the chancery, notaries, secretaries, abbreviatores, scribes, registratores and all the familiares working in the „writing offices” of cardinals. On the other hand, the relations between the legatine chanceries and other chanceries (specially papal and royal ones) are observed in order to see their reciprocal influence and the effects on the development of the papal diplomacy. Two tables are proposed in appendix, a chronological table of all missions of these cardinals from 1305 to 1378 and a synthetic table of the members of the „writing offices” during legations and nunciatures or nor.

Claudia Märthl és Claudia Zey a 2008-ban *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie* címmel megjelent, egy Zürichben megtartott konferencia tanulmányait közreadó kötetben felhívták rá a figyelmet, hogy: „[...] a diplomácia az új, a korábbiakhoz képest sokkal inkább kiépülőben levő modern állam működésének szerves részeként tűnt fel”.¹ Márpedig ennek a diplomáciának, és különösképpen az egész kö-

^{*} A tanulmány eredeti megjelenési helye: Pierre Jugie: Les chancelleries des cardinaux légats au XIVe siècle, un outil de communication au service de la papauté. In: Dendorfer, Jürgen – Lützel-schwab, Ralf (Ed.): Die Kardinäle des Mittelalters und der frühen Renaissance. Firenze, 2013.

zép-kori és reneszánsz időszak folyamán abban kitüntetett szerepet játszó bíborosoknak a vizsgálata az utóbbi években alapvető megújuláson ment keresztül. Erről tanúskodik az imént idézett tanulmánykötetben közzétett impozáns bibliográfia, valamint a 2009 februárjában Párizsban Pascal Montaubin és Hélène Millet által szervezett *Les légats pontificaux: paix et unité de l'Église, de la restructuration grégorienne à l'aube du Concile de Trente (mi XIe-mi XVIe siècle)* című, illetve a Rómában szervezett konferenciák. A jelen írás egy 1990-es években megkezdett nagyívű áttekintés egyik szelete csupán. 2002-ben egy, a bíborosok és a (pápai, királyi, fejedelmi és helyi) kancelláriák 13–14. századi kapcsolatáról írt összefoglaló tanulmányban csak igen röviden érintettem a pápai megbízást, legációt teljesítő bíborosok kancelláriáját.² Miután a kérdést külön is megvizsgáltam a bíboros-legátusok vonatkozásában,³ a pápai legátusokról 2009 februárjában rendezett említett párizsi konferencián egy folyamatban levő kutatás eredményeit, jelesül egy rendkívül gazdagon dokumentált esetet, Gui de Boulogne bíboros kancelláriáját mutattam be.⁴ Szükségesnek mutatkozott tehát egyfajta összegzés elkészítése. Hogyan is lehetne összefoglalni ismereteinket? Vajon a bíboros-legátusok (illetve nunciusok) kancelláriái a 14. században a pápai udvar megfelelő intézményeinek szerényebb méretű és ideiglenes jellegű előképei voltak, ahogyan Emil Göller úttörő jellegű kutatásai sugallották? Hogyan épültek fel és miképpen működtek? Hol helyezkedtek el a legátusi kíséretet alkotó szűkebb *familián* belül, jelesül a legátusi ügyhallgatói intézményhez képest? Mit tudunk azokról a relációkról, amelyek ezeknek a kancelláriáknak a tagjait más hasonló intézményekkel kapcsolták össze? Ezekre a kérdésekre próbálok meg az alábbiakban választ adni.

Jelen tanulmány az V. Kelemen megválasztása (1305) és XI. Gergely halála (1378) közötti éveket öleli fel, tehát nem terjed ki a nagy nyugati egyházszakadás időszakára. A vizsgálat forrásbázisa 150 bíborost számlál, akik közül 16 még V. Kelemen pontifikátusának kezdete, 1305 előtt nyerte el hivatalát, és vélhetően be

201–228. A kiadó (Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino – Edizione del Galluzzo) engedélyével.

A szerző a Francia Nemzeti Levéltár munkatársa, Gyűjteményi Főosztály, Kulturális Örökségvédelmi Osztály, Középkori és Ancien Régime részleg, (Archives Nationales de France, Direction des Fonds, Département du Moyen Âge et de l'Ancien Régime, 60, rue des Francs Bourgeois, 75003, Párizs, Franciaország, pierre.jugie@culture.gouv.fr). A tanulmány szerkezetén, a nevek írásmódján érdemben nem változtattunk, így egyes névalakok a magyar szakirodalomtól eltérő formában szerepelnek. A ford. megj.

¹ Märkl – Zey 2008. 9. (A szerző fordítása alapján).

² Jugie 2005.

³ Jugie 2008.

⁴ Jugie 2009.

is töltötte azt ezt követően is,⁵ továbbá az a 134 kardinális is bele tartozik, akiket az avignoni pápák neveztek ki egész XI. Gergely 1378-as elhunytával bezárólag. A 150 bíboros közül csak azokat vettük figyelembe, akik 1305–1378 között pápai legátusi vagy nunciusi megbízást kaptak. A vizsgálat a pontos fogalmakat használó hiteles forrásokon (kinevezési bullák, bíborosi oklevelek címezései), nem pedig krónikákon és közvetett információkon alapulnak. Ez utóbbiakat természetesen ugyancsak meg kell vizsgálni, de igen nagy körültekintéssel. A *Vitae paprum Avenionensium* (Az avignoni pápák élete) számos tévedés forrása, amelyek rendre felbukkannak a bíborosok életrajzaiban a lexikonok és enciklopédiák hasábjain.⁶ Ezzel szemben szándékosan szerepelnek együtt a bíboros-legátusok és a nunciusok, egyfelől azért, mert a címzés formális megkülönböztetése ellenére hasonló diplomáciai megbízásokat nyertek el mind a legátusok, mind a nunciusok, másfelől azért, hogy megkísérlejem kimutatni, vajon egy bíborosi kancellária léte és működése függött-e attól, melyik felhatalmazási típusról volt éppen szó. Végül, elődeimhez hasonlóan, első helyen is Werner Maleczek példáját követve, aki a kérdés legutóbbi és legkiforrottabb összefoglalását adta közre, külön tárgyalom az Egyházi Államok általános vikáriusainak esetét.⁷ A legutóbbi, Armand Jamme által a 2009. februári *Les légats pontificaux* című konferencián megvont mérleg óvatosságra intett a kiválasztást illetően. Itt csupán az ő összefoglaló következtetéseire utalok: miután Androin de La Roche legátust és vikáriust 1368-ban visszahívták tisztségéből, V. Orbán és XI. Gergely a továbbiakban csak olyan helynököt neveztek ki, aki nem volt egyúttal legátus is. Az egyedüli kivétel Robert de Genève legátus volt, Romagna és az Anconai Örgrófság generális vikáriusa 1376–1378-ban.⁸ Amennyiben a helynök nem volt legátus, nem került számításba a jelen tanulmányban. Ellenben felvettem a listára azokat, akik e két hivatalt együttesen viselték (így Bertrand de Déaux-t, Gil Albornozt, Androin de La Roche-t és Robert de Genève-et).

Egy táblázat (I. sz. Függelék) foglalja össze időrendben a legációkat és a nunciusi megbízásokat, és szerepelnek benne jelzésszerűen a nem legátusi rangú helynökök is, valamint még három különleges eset.⁹ Összesen 64 bíborosoknak

⁵ Giacomo Colonna, Giovanni Boccamazzi, Napoleone Orsini, Pietro Colonna, Jean Lemoine, Landolfo Brancaccio, Guglielmo Longhi, Francesco Orsini, Jacopo Gaetani Stefaneschi, Teodorico Ranieri, Laonardo Patrasso, Gentile da Montefiore, Luca Fieschi, Pedro Rodríguez, Giovanni Minio és Niccolò Prato.

⁶ Így pl. Jean de Dormans és Simon Langham 1317–1373-as nunciusi megbízását a francia–angol ellenségeskedés ügyében a *Prima vita Gregorii XI* a következőképpen említi: „[...] Gregorius [...] ordinavit nuntios suos legationis officio fungentes [...]” – Baluze – Mollat 1914. I. 416. A két bíborost általában tévesen legátusnak írják.

⁷ Maleczek 2003.

⁸ Jamme 2009.

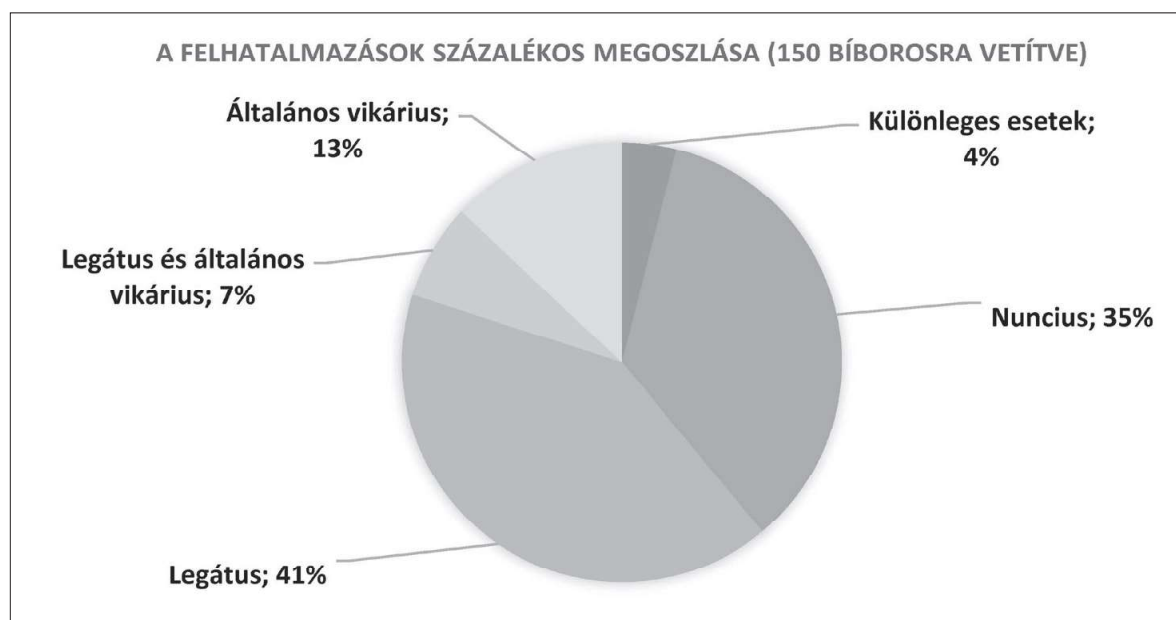
⁹ Olyan béketeremtő akciókról van szó, amelyeknek az Egyházi Állam részese volt, a kiküldött főpap azonban nem volt sem legátus, sem nuncius, hanem valamely szuverén világi hatalom

adott pápai megbízást lehetett kimutatni 1305 és 1378 között (egy bíboros ugyan- is több egymást követő megbízást is teljesíthetett), amelyek a következőképpen oszlanak meg:

	nuncius	legátus	legátus és vikárius	általános vikárius	különleges esetek
megbízások száma	23	27	5	9	3

Az 1305 és 1378 között a bíborosi kollégiumhoz tartozó 150 bíborosra vetítve 32 olyan felhatalmazást kapunk, amelyeket szigorúan véve legátusok (köztük 5 helynök) teljesítettek, illetve 55 olyan megbízatást, amelyet nunciusok és legátusok (köztük 5 vikárius), mégpedig a következő megoszlásban:

- 48% legátus, ebből
 - 41% egyszerű legátus
 - 7% legátus, általános helynök
- 35% nuncius
- azaz legátus és nuncius összesen 83%

képviselője: Pierre Roger, akit a francia király bízott meg az 1338–1339-es Anglia és Franciaország közötti arrasi béketárgyalásokkal; Pierre de La Forêt, aki nem a pápa, hanem a francia király megbízottja volt a londoni tárgyalásokon, amikor csatlakozott Périgord és Capocci bíborosokhoz 1357–1358-ban; Gui de Boulogne IV. Károly toszkánai és luccai császári helynöke volt 1368–1370-ben.

Ha most csak a megbízásokban érintett bíborosokat (legátusokat és nunciásokat) számítjuk, 40 személyt kapunk (természetesen nem mellőzve az általános helynököket és a különleges eseteket), ami összességében 26,7%-ot tesz ki. Ezen a ponton egyelőre még túlzottan nehézkes lenne finomabb megoszlást kimutatni a bíborosok és az általuk betöltött feladatok között, mivel egyesek hol nunciusi, hol legátusi, hol pedig legátusi és általános helynöki megbízatásban tűnnek fel.

A kancellária klasszikus meghatározását, miszerint az egy olyan adminisztratív szolgálat, amely saját helységekkel és személyzettel rendelkezik, egy kancellár felügyelete alatt áll, és kizárólagos feladata jogi dokumentumok elkészítése és hitelesítése, magam is elfogadom, azokkal az árnyalatnyi sajátosságokkal, amelyek a legátusi és nunciusi megbízások vándorló jellegéből fakadnak.¹⁰ Ritka kivételektől eltekintve (mint Aimeric de Châtelus-é Nápolyban) egy mozgó kancelláriával van dolgunk, amely maga is cselekvő részese annak, amit Ralf Lützelshwab „ingamozgású diplomáciának” nevez. Hamarosan láthatjuk: jóllehet biztosan léteztek kisebb kancelláriák a bíboros-legátusok környezetében, egy tényleges, hivatalosan is létező írószerv működésének bizonyítéka, ami ritkán nyer megerősítést, aligha lehet számunkra mindent kizáró szempont, már csak azért sem, mert egy olyan szervezetről van szó, amely éppen ebben az időszakban kezdett kifejlődni. A forrásbázis vonatkozásában Werner Maleczek összefoglaló munkájára, valamint a bíboros legátusok levéltáiról szóló írásomra hagyatkozom,¹¹ ugyanakkor néhány esetre külön is kitérek.

A legátusi kancelláriák összetételét és működését csak nagy vonalakban ismertetem. A 14. században egy bíboros írószerve, a legátusi megbízások időszakán kívül, jegyző(k)ből, általában egyidejűleg két főből állt. Legáció idején, leszámítva az Egyházi Államok területére kiküldött általános helynök legátusokat, a bíboros rendelkezésére állt egy ténylegesen kancellárnak címzett hivatalnok vezetése alatt álló kancellária, a kora újkori legátusi kancelláriák őse.¹² A legátus joghatóságának alárendelve a kancellár vállalt felelősséget a kiadványok megfogalmazásáért és ellenőrizte felettese legátusi minőségben kelt kiadványinak (javadalmak adományozása, fenntartása, jegyzői kinevezés, különböző jellegű kegyek osztása, búcsúk, kiváltságok, ítéletlevelek) megfelelő formában történő kiállítását. Feladatáról csak nagyon kevés ismerettel rendelkezünk, olykor az információ nem is a kérdéses oklevélből, hanem mintegy „kívülről” érkezik (pl. *de mandato cancellarii* fordulat jelzi), néha a diploma egy-egy elejtett megjegyzéséből. Mintegy tíz fő követte parancsait (legalábbis Gui de Boulogne esete erről tanúskodik), néha többen, beosztottjai végezték a kivonatolói, jegyzői, titkári, ír-

¹⁰ Guyotjeannin – Pycke – Tock 1993. 224.

¹¹ Maleczek 2003; Jugie 2008.

¹² Jugie 2008. 76–69.

noki, nyilvántartói és illeték-kirovói feladatokat. Vizsgálatuk nehézségét az adja, hogy a kancellárián belül a velük kapcsolatban alkalmazott fogalomhasználat igencsak ingadozó volt, illetve megbízásuk jellegét gyakran nem az általuk viselt tisztségek, hanem sokkal inkább a kancellárián kívüli források elemzése világítja meg. Gui de Boulogne-t illetőleg a napi feladatokkal kapcsolatban keletkezett szövegekben és a bíboros familiárisaival kapcsolatos pápai forrásokban csak a *cancellarius*, *secretarius*, *notarius* és *scriba* fogalmak lelhetők fel, az *abbreviator*, *distributor*, *rescribendarius*, *corrector*, *taxator* vagy a *registrator* viszont egyszer sem. Ezeket a fogalmakat Emil Göller nyomán, és az általa alkalmazott módszer kiterjesztésével éppen a legátusi kancellária összetételének és működésének rekonstrukciója érdekében használjuk.¹³ Ezzel szemben az *abbreviator et corrector* fogalmak felbukkannak Gentile da Montefiore 1307–1311 közötti leveleiben,¹⁴ a *registrator* pedig legalább két esetben.¹⁵

Az 1305–1378 közötti évekre vonatkozó kutatásaim jelenlegi állása szerint kilenc bíboros-legátusi kancellár vált azonosíthatóvá, ide nem értve Giovanni Albergoti sajátos esetét, aki Gui de Boulogne, IV. Károly 1368 és 1370 között Luccába kirendelt általános helynökének a kancellárja volt.¹⁶ Egyébiránt, leszámítva a Pápai Államok általános helynökének esetét, eddig csak egyetlen alkalommal nyert bizonyítást magának a *kancellária* kifejezésnek az előfordulása, ami még Gentile da Montefiore magyarországi legációjának iratanyagában sem szerepel.¹⁷ Aimeric de Châtelus 1343–1345 közötti nápolyi legációjának regisztrumait még nem volt alkalmam átvizsgálni. A kancellárokat időrendi sorrendben mutatom be. Az első, aki ezt a hivatalt viselte, nem rendelkezett tulajdonképpeni kancellári címmel: *Johannes Laurentii de Pontecurvo* neve mellett 1308–1309-ben a Gentile da Montefiore „legátus jegyzője, káplánja, [leveleinek] kivonatolója és javítója” formula áll.¹⁸ Egyházi pályafutását illetően, amelyről kevés adattal rendelkezünk, érdemes feljegyezni, hogy 1302-ben a pennei székeskáptalan őt javasolta püspöknek, de a választást nem erősítette meg a Szentszék, e mellett wrocławai kanonok is volt. A pápai levelek írnoke címet legkevesebb négy évtizedig viselte (1287–1329), és az Apostoli Kancellária számára állított ki okleveleket 1287-től 1303-ig. 1303 és

¹³ Göller 1907.

¹⁴ *Johannes Laurentii de Pontecurvo*. Mon. Vat. I/2. 703, 88. jz.

¹⁵ L. alább a 44–45. jegyzetet!

¹⁶ Jugie 2005. 703. 88. jz.

¹⁷ Egy Gui de Boulogne spanyolországi legációja során, 1361-ben kiadott irat fogalmazványán, amely egy üresedésben levő javadalom betöltése felől intézkedett, a dátum mellett a margón a következő olvasható: „At[tende] dat[am] cum petitione in cancellaria verba ultimo” – Göller 1907. 320.

¹⁸ Jugie 2005. 719. 115. jz. (az 1277-es dátum javítandó 1287-re). E jegyzet még nem számolt azzal a nagyon is valószínű lehetőséggel, hogy Gentile da Montefiore kancellárja *Johannes Laurentii de Pontecurvo*-val azonos személy. E mellett meggyőzően érvel: Boespflug 2005. 243–244. 547. sz. A magyarországi legációra l. Mon. Vat. I/2. 43., 88., 114., 118. és 356.

1320 között tevékenységének semmi nyoma nem maradt fenn a kúriai írószerven belül. Jóllehet biztos adat nem támasztja alá, felettébb valószínűnek tűnik Thérèse Boespflug feltételezése, miszerint *J. de Pontecurvo*, Matteo Rosso Orsini († 1305) káplánja annak *familiájából* 1303-ban átkerült Gentile da Montefiore udvartartásába, és még inkább az, hogy a pápai kancellária bocsátotta a legátus rendelkezésére magyarországi megbízatása idején.¹⁹ 1329-ben Matteo Rosso Orsini unokaöccsének, Jacopo Caetani Stefaneschi bíborosnak a káplánja volt. Amikor Bertrand du Pouget bíboros több mint tizenhárom évig tartó itáliai legációjára (1321–1334) indult, Étienne Hugonet, a Klementinákhoz *Apparatust* szerkesztő híres jogász kísérte el útjára kancellárként.²⁰ Utóbbi kánonjogi doktor, pápai káplán, ügyhallgató (*auditor causarum Sacri Palatii*) volt 1319-től egészen bolognai püspöki kinevezéséig (1330),²¹ ő volt a legátus általános ügyhallgatója, majd kancellárja és ügyhallgatója 1320–1330 között Lombardiában, majd az Anconai Órgrófságban.²² Giovanni Gaetano Orsininek, akinek itáliai legátusi megbízása 1326 és 1334 között arra irányult, hogy segítse Bertrand du Pouget tevékenységét, és főképp, hogy V. Miklós ellenpápával szemben harcoljon, Pietro Ferri da Piverno (avagy Piperno) volt segítségére kancellárként.²³ Ő a római jog doktora volt, és egymás után töltötte be az anagni (1320), a marsi (1327) majd a chieti püspökséget (1335), mielőtt 1336. november 17-én meghalt. A következő egy igen ismert személyiség. A cluny-i szerzetes Androin de La Roche, a kánonjog doktora (amelyet az orléans-i egyetemen oktatott 1342 táján), pápai káplán, a Langres egyházmegyei Saint-Seine apátja Gui de Boulogne bíboros kancellárja volt, aki 1349–1350-ben legátusként járt el Magyarországon és Itáliában; a kiküldetése során kézzelfogható bizonyítékok maradtak fenn Androin tevékenységére.²⁴ 1345 és 1347 között Audoin Aubert-rel együtt hírvivőként számolt be a pápának azokról a tárgyalásokról, amelyeket Annibaldo

¹⁹ Igen fontos az a tény, hogy a legáció idején a „Jo. Pon.” rövidítést használja, pont ugyanazt, amit az 1287–1303 között adathozható írnok (*Jo. de Pon.* vagy *Jo. Pon.*).

²⁰ Jugie 2005. 732. 208. jz. 1280 és 1332 között adathozható.

²¹ Mollat 1936. 885–887., 890.

²² 1323. május 5-én mint a legátus ügyhallgatója és kancellárja tűnik fel Mantovában (LC JXXII. 18159. sz.). 1328. augusztus 28-án Gui de Tripolival együtt általános ügyhallgatóként szerepel (Schäfer 1911. 499.). A jeles kánonjogász Giovanni d'Andrea a Klementinákhoz készített első megjegyzései végén számot vet a korábbi kommentárok szerzőivel. Köztük megemlíti Paolo de Liadari előtt „dominum Stefanum cancellarium legati in Lombardiam” alakban (Maffei 1971. 43 (Maffei 1995. 131)).

²³ Jugie 2005. 724. 174. jz. Legutóbb l. Beattie 2007. 93., 161., 163., 165. A Beattie által a forrásairól adott információk kiegészítéseként érdemes megjegyezni, hogy létezik a legátus három olyan eredeti oklevele az Archivio de Stato di Lucca állományában, amelyek a szövegtörzson kívül a következő feljegyzéseket tartalmazzák: a hajtáson jobbra „Petr^{us}” (1330. december 8., Diplomatico, Tarpea), a hajtáson jobbra „Petr^{us}” (1332. május 22., Diplomatico, S. Giustina), hajtáson jobbra „Andreas de Viterbo” (1332. július 17., Diplomatico, Opera S. Cuore).

²⁴ Jugie 2005. 683. 10. jz.

di Ceccano és I. Étienne Aubert bíborosok bonyolítottak le franciaországi és bretagne-i nunciusi megbízatásuk során.²⁵ Androin, mint ismeretes, Cluny apátja lett, majd bíboros, aki maga is kapott legátusi felhatalmazást.

Gil Albornoz bíborosnak egymást követően szinte megszakítás nélkül három kancellár állt rendelkezésére, amikor a Pápai Államok helytartójaként, valamint a Nápolyi Királyságba küldött legátusként tevékenykedett Itáliában 1353 és 1367 között, leszámítva az 1357 augusztusa és 1358 szeptembere közötti időszakot, amikor Androin de La Roche helyettesítette. Az első, a portugál, Lorenzo Rodríguez, Coimbra püspöke – aki eleinte csak Idanha püspökeként bukkant fel Albornoz közvetlen környezetében annak 1354–1355-ös itáliai legációja során –, aki e minőségben 1356–1357-ben működött, még mielőtt elnyerte volna a lisszaboni püspöki hivatalt 1358-ban.²⁶ A második, Alfonso Martínez de Pastrana, Toledo egyházmegyei klerikus, aki úgy tűnik, nem viselt kancellári címet, hanem mint legátusi *notarius*, *secretarius* illetőleg *scriptor* szerepel. Albornoz számos oklevelét ő foglalta írásba, 1358–1360 között a legátus kancellárjaként és titkos pecsétjének őreként szerepelt, és a kiadott iratok pecsételéséről jegyzéket vezetett. Korábban az Apostoli Penitenciária írnoka volt, amikor Albornoz volt a főpenitenciárius.²⁷ A harmadik személy a legszínesebb egyéniség, Enrico di Sessa 1361 és 1364 között volt kancellár.²⁸ Mindkét jog doktora, illetve a kánonjog professzora volt az avignoni egyetemen (*studium curie*) 1350-ben, emellett comói, majd milánói esperes, később Pesaro (1357), Ascoli Piceno püspöke (1358) lett, pályafutása lényegi részét Albornoz *familiájában* töltötte el: a bíboros *auditor*a (1350), majd a két általános helynökének egyike volt 1353–1354-ben. Jelentős pénzügyi és hitéleti (jelesül reformokat célzó), illetve diplomáciai megbízásokat nyert el. Ezután Brescia (1362), majd Como püspöke volt (1369-től haláláig, 1380-ig), eközben a bíboros-legátus vikáriusa, és Anglic de Grimoard általános helynöke volt Urbinóban és Massa Trabaria területén 1367-ben.

Gui de Boulogne két spanyolországi legációja során 1359–1361-ben Pierre Ameilh, 1372–1373-ben pedig Guérin d'Arcis teljesített kancelláriai szolgálatot. Ameilh kánonjogi doktor ügyhallgatóként elkísérte főnökét magyarországi és itáliai megbízatása idején 1349–1350-ben. Később, immár a dijoni Saint-Bénigne bencés monostor apáti tisztét elnyerve a legátus kancellárjaként munkálkodott Spanyolországban 1359 és 1361 között.²⁹ Még akkor is, amikor elhagyta a bíborosi *familiát*, hogy a saját lábára álljon, Robert de Genève [VII. Kelemen pápa (1378–1394) –

²⁵ Dykmans 1973. 246.

²⁶ Jugie 2005. 717. 144. jz.

²⁷ Jugie 2005. 682. 6. jz. Lehetséges, hogy 1361. február 19. és szeptember 25. között bekövetkezett halálával tisztsége is megszűnt.

²⁸ Jugie 2005. 698–699. 73. jz.

²⁹ Jugie 2005. 722–723. 169. jz.

a ford. megj.] oldalán – aki 1378-ban bíborossá tette –, de továbbra is részt vett Gui de Boulogne pártjának ügyeiben. Guérin d’Arcis – aki kánonjogi tanulmányokat folytatott, és római jogból szerzett doktori fokozatot, illetve utóbbit oktatta is az orléans-i egyetemen 1353 és 1363 között – pápai auditorként (*auditor causarum sacri palatii*) tevékenykedett, amikor 1369-ben azt a feladatot kapta, hogy IV. Károly császár luccai császári bíróságán ügyhallgatóként dolgozzon, ott, ahol Gui de Boulogne császári helynök volt.³⁰ 1370-től a bíboros káplánja volt, majd 1371-ben a chartres-i püspöki székbe emelkedett, 1372–1373-ban Spanyolországban és Portugáliában a bíboros kancellárjaként teljesítette feladatát, a dokumentumokat *G. Carn(otensis episc)* aláírással jegyezte; munkálkodását felettese halála akasztotta meg.

Jóllehet a nem legátusként általános helynöki minőségben eljáró bíborosok egy jól elhatárolható csoportot képeznek (kezdve Anglic de Grimoarddal), érdemes megjegyezni, hogy ez utóbbiak esetében két kancellár is ismert, mégpedig tisztségnévvel együtt. *Johannes de Marliano*, a kánonjog doktora, a Nocera egyházmegyei bencés apátság, a Santa Maria di Sitria apátja 1371-ben, illetve Pierre d’Estaing, az itáliai Pápai Államok lelki és anyagi ügyeinek általános helynökének szolgálatában általános ügyhallgatói és kancellári minőségben dolgozott.³¹ Tommaso degli Ammannati da Pistoia, mindkét jog doktora, a híres kánonjogász, Bonifacio degli Ammannati fivére 1372-ben az itáliai általános helynök, Philippe Cabassole kancellárja volt.³² Az 1374-ben limassoli püspöknek megválasztott pápai kúriai bírósági ügyhallgató (*auditor causarum sacri palatii*), Giovanni Moccia költő és humanista barátja 1379-ben a nápolyi érseki székbe emelkedett, majd az avignoni párt oldalán 1385-ben elnyerte a bíborosi kalapot.

Az első megállapításom a fentiek alapján az, hogy a kancellári funkció és megnevezés egyedül a bíboros-legátusok, illetve a nem legátus rangú általános helynökök esetében jelenik meg, a nuncius-bíborosoknál viszont hiányzik. A második pedig az, hogy ezek a kancellárok egytől-egyig a maguk területén igen elismert, nagy formátumú személyek, legalább püspöki rangúak vagy apátok voltak. Az előbbieik között kivételnek számít *Johannes de Pontecurvo*, akinek püspökké választását VIII. Bonifác nem erősítette meg, az utóbbiak között pedig *Alfonso*

³⁰ Jugie 2005. 693. 51. jz.

³¹ 1364. augusztus 20-án a Bologna melletti Benedek-rendi Sancta Maria di Valverde perjeleként, kánonjogi doktorként és áldozópapként említik. Ekkor nyerte el a Santa Maria de Sitria apáti hivatalát, majd augusztus 23-án engedélyt kapott arra, hogy tetszőleges püspökkel benedikáltathassa magát új hivatalát illetően. LC UV. 12562., 11774. sz. 1371. szeptember 5-én megerősítette és részben javította a sassoferratói helyőrség és grófság státútumait. Mittarelli – Costadoni 1761. 112. Egy 1375. október 1-jei pápai levél megemlékezik arról a perről, amelyben ítéletet kellett hoznia a bíborosi kúriai bíróság általános helynökeként, de maga az intézkedés ideje nem ismert. LC UV. 40358. sz. 1374-ben már nem volt apát, utóda február 8-án 200 forintot fizetett az Apostoli Kamara számára. Hoberg 1949. 263.

³² Jugie 2005. 733. 214. jz.

Martínez de Pastrana, aki nyilvánvalóan az Albornoz vezette Apostoli Penitenciária írnokaként szerzett tapasztalatának köszönhetette hivatalát. Komoly tanulmányok álltak mögöttük a kánon-, a római-, vagy mindkét jog területén; előbbi kettő két-két, az utóbbi egy doktorátust tudhatott magáénak. Ebbe a sorba nem számítanak bele a nem legátusi rangú általános vikáriusok kancellárjai, akik között volt kánonjogi és mindkét jog területén doktori fokozatott szerzett személy is. Hárman pedig egyenesen kánonjogot tanítottak, La Roche és Arcis Orléans-ban, Sessa pedig Avignonban (*studium curie*). Amit érdemes e helyütt is aláhúzni, az a legátusi ügyhallgatói és a kancellári feladatkört összekötő nyilvánvaló kapcsolat. Étienne Hugonet egyszerre volt a pápai kúriai bíróság ügyhallgatója, valamint Le Pouget legátus *auditor*a és kancellárja. Enrico di Sessa Albornoz bíboros ügyhallgatója, majd a két általános ügyhallgató egyike volt, mielőtt kancellárrá lépett elő. Pierre Ameilh 1349–1350-ben Magyarországon Gui de Boulogne *auditor*a volt, majd 1359 és 1361 között annak kancellárja Spanyolországban. Végül Guérin d’Arcis egykori pápai kúriai ügyhallgató, aki 1369-ben IV. Károly luccai udvari bíróságán is *auditorként* tevékenykedett Gui de Boulogne vikáriusi megbízatása idején, később, 1372–1373-ban pedig a bíboros kancellárja volt. Ami a nem legátusi rangú általános helynököket illeti, bizonyított, hogy *Johannes de Marliano* 1371-ben Pierre d’Estaing ügyhallgatója és kancellárja volt, Tommaso degli Ammannati pedig pápai ügyhallgató (*auditor causarum sacri palatii*) volt Cabassole halálát követően. Egy ilyen szoros kapcsolat óhatatlanul csábít a következő feltételezés megfogalmazására: mivel a bíboros-legátusi kancellári cím csak igen ritkán és sokszor közvetett módon jelenik meg (kancellária, vizsgálat említése legátusi levelek eszköztárai között stb.), nem lehetséges-e, hogy e feladat lényegében jobb híján és mintegy magától hárult a legátusi kúria ügyhallgatójára, a nélkül, hogy szükséges lett volna pontosan meghatározni a kettős feladatkört?

A korszak elejét tekintve érezhető, hogy az ügyhallgatói és a kancellári megbízás közül az előbbi volt a fajsúlyosabb, ahogy Gentile da Montefiore regisztrumkönyveinek címhasználatja is sugallja. Ezzel szemben az alapvető írásbeli feladatok ellátására elegendő volt egy, a pápai kancelláriáról származó írnok, aki nem viselt kancellári címet.³³ Étienne Hugonet láthatólag halmazta a két funkciót. Ugyanakkor ezt a feltételezést nem kezelhetjük rendszerként, hiszen léteznek ellenpéldák a külön ügyhallgató és kancellár működésére egyazon legátusi kirendelés keretében

³³ A regisztrumkönyv a következő módon kezdődik: „Hic est liber sive quaternus litterarum, commissionum, citationum, relationum, instrumentorum, et aliarum diversarum scripturarum factorum coram reverendo in Christo patre et domino domino fratre Gentile Dei gratia tituli sancti Martini in Montibus presbytero cardinale, apostolice sedis legato, in officione sue legationis et per eum ac eius auditores, videlicet dominum Phylippum de Sardinia et dominum Vannem de Aretio, capellanos et auditores ipsius, et scriptus per me Phylippum de Cingulo, notarium et familiarem ipsius domini legati et de suo mandato.” – Mon. Vat. I/2. 18. 1. jz.

(jelesül Gui de Boulogne esetében). A 15. században is megfigyelhető a jelenség, ahogy arra Werner Maleczek Juan de Carvajal magyarországi megbízatása kapcsán rámutatott.³⁴ Végül, a kancellárokkal összefüggésben még két megjegyzés kívánkozik ide. Csábító lenne párhuzamot vonni a királyi és a bíborosi kancellárok között: több királyság (Franciaország, Anglia, Spanyolország) esetében ugyanis a kancellár nem egyszerűen a királyi kancellária alkalmazottja volt, hanem az uralkodó bizalmi embere, és ennél fogva jelentős diplomáciai feladatokat nyert el.

A kicsiny legátusi kancelláriákon dolgozó kancellárok, maguk is *par excellence* bizalmasoknak számítottak, ám rájuk csupán technikai szerep hárult a határozatok megfogalmazása és kiküldése terén. E jelenség teljes bizonyossággal kimutatható mind Alborno legátus és általános helynök, mind Gui de Boulogne és kancellárjaik esetében. Más esetekre azonban, azok vizsgálata előtt bajosan terjeszthető ki ez a megállapítás. Végezetül a vizsgált korszakban számolnunk kell a „kancellár” fogalom észrevétlen jelentésváltozásával is, mégpedig az itáliai bíborosok, Rinaldo Orsini, továbbá Pietro Corsini révén. Két egymáshoz közeli időpontban, jelesül az előbbi 1374-ben, másikuk pedig 1376-ban egyértelműen annak érzékeltetéseként használta a kancellár kifejezést, ahogy mások a korszakban jegyzőkkel szemben egyre gyakrabban emlegettek titkárokat. A kérdéses „kancellárok” nevének és pályafutásának ismertetében – Giovanni Eriotti da Teramo Orsini, és Jacopo da Figline Corsini esetében – kultúrák kölcsönhatásának lehetünk tanúi. Giovanni di Cicco Eriotti da Teramo pályafutásáról kevés adattal rendelkezünk.³⁵ Előbb káptalani bíró, majd teramói kanonok, utóbb választott sarnói püspök (1372), 1374-ben Rinaldo Orsini bíboros végrendeletének végrehajtói között harmadikként említik kancellári (*cancellarius*) címmel, jóllehet a bíboros nem volt sem legátus, sem nuncius. Rinaldo unokaöccsének, Jacopo Orsininek a rokonaként és VII. Kelemen pápa híveként valószínűleg a római obedienciához csatlakozott, és pápai adószedőként működött Calabriában 1400 és 1403 között. Jacopo di Bruogio de Figline esete sokkal egyértelműbb.³⁶ 1371-től mutatható ki Filippo Corsini környezetében, aki kánonjogász és Pietro Corsini bíboros testvére volt. Jacopo da Figlinét először titkárként említik (1375), majd mint a bíboros *cancellarius*a jelenik meg (1376), jóllehet ez utóbbi nem volt sem legátus, sem nuncius. Kollégájához, Jacopo Orsini bíboros titkárához, Giovanni Mocciához hasonlóan ő is lelkesedett a költészetért, és Colluccio Salutati-val levelezett. Itt már egy egészen más gondolkodásmód, a humanizmus európai előfutárainak, esetükben az itáliaiak között kibontakozó párbeszédnek lehetünk a tanúi, amint azt mások mellett Enzo Ornato és Michael Hanly munkái ékesen bizonyí-

³⁴ Maleczek 2003. 58.

³⁵ Jugie 2005. 714–715. 134. jz.

³⁶ Jugie 2005. 701–702. 81. jz.

tották.³⁷ A költő Jacopo da Figline és Giovanni Moccia közötti szoros kapcsolat, akárcsak Jean Muret (Pierre Ameilh bíboros familiárisa és titkára, illetve az apostoli kancellária kivonatolója), Colluccio Salutati, Giovanni Albergotti (akivel már találkoztunk mint Gui de Boulogne császári helytartó címzetes kancellárja) esete, valamint műveltségük bizonyítja, hogy nem véletlenül használták a kancellár megjelölést. Az itáliai kommunák és fejedelemségek kancelláriáinak hatása nem feltétlenül nyilvánvaló; és e rész lezárásaként itt csak utalnék arra az esetre, amelyre Riccardo Fubini hívta fel a figyelmet Firenzével összefüggésben. 1378 fordulóján a köztársaság érdekében folytatott követségi megbízatások esetében arra törekedtek, hogy az egyes ágensek közötti alá- és fölérendeltségi viszonyt kifejezzék: így például a jegyzőt a továbbiakban már nem a követ *socius*ának tekintették, hanem kancellárjaként kezelték.³⁸

Az alábbiakban a titkárokat, jegyzőket és kivonatolókat vizsgáljuk meg. Bár általánosságban a legátusi kancelláriák szervezete részben a pápai kancelláriát mintázta, de attól egy ponton nyilvánvalóan elüt, és emiatt nehezebb is tanulmányozni. Az oklevelek fogalmazványainak megszerkesztését – leszámítva azokat az eseteket, amikor azt maga a legátus, kancellárja vagy ügyhallgatója készítette el – egy olyan csoport (titkár-jegyzők, kivonatolók) biztosította, amelynek feladatkörei meglehetősen változatosságot mutatnak. A kivonatoló (*abbreviator*) megjelölés nagyon ritkán jelenik meg (csupán Gentile de Montefiore környezetében *Johannes Laurentii de Pontecurvo*, illetve Giovanni Gaetano Orsini mellett Giovanni degli Stabili esetében³⁹), és a fennmaradt fogalmazványok esetében az is tudható, hogy azokat olyan familiárisok is készíthették, akik semmilyen különleges hivatalt nem viseltek az írószerven belül, mint például egy egyszerű káplán vagy egy kamarás.⁴⁰

Egy 2005-ös tanulmányom függelékeként közölt listát alapul véve, amelyet kiegészítettem és egyúttal egyszerűsítettem is, az 1305–1378 közötti időszakra vonatkozóan 156 olyan személyt azonosítottam, akik valamilyen feladatot (kancellár, titkár, jegyző, kivonatoló, írnok, *registrator* stb.) láttak el a tágabb értelemben vett 59 bíboros írószervein belül. Ez utóbbiak sorába felvettem a bíborosokat, akár teljesítettek legátusi, nunciusi megbízást, akár nem, mellőztem ellenben azokat, akik alkancellári vagy főpenitenciáriusi hivatalt viseltek. Az így fennmaradó 59 fős bíborosi lista nyilvánvalóan nem azonos a jelen tanulmány vizsgálatainak alapját képező 40 személlyel. Az 1. számú Függelékben szereplő 40 fő közül 15 bíboros esetében az írószerv egyetlen munkatársának a neve sem szerepel. Ellenben 25 olyan bíboros esetében, aki nem volt sem legátus, sem nun-

³⁷ Ornato 2000.; Hanly 1997. *Salutatira* legújabbban l. Tanzini 2008.

³⁸ Fubini 1998. 32.

³⁹ Beattie 2007. 214.

⁴⁰ Jugie 2009.

cius, van adat jegyzőre vagy titkárra. Magától értetődő, hogy az ilyen listák folytonosan változhatnak, viszont azok a tendenciák, amelyek az eredmények alapján kiolvashatók belőlük, nem haszontalanok. A 2. számú Függelékben található egy bíborosonként készített kimutatás és egy átfogó összegzés is. Az azonosított személyek közül egyesek egymás után több bíboros mellett is elláttak a hivatali írásbeliséghez tartozó szolgálatokat; az összesített számoknak azonban egyáltalán nincs abszolút értéke.

E vizsgálatból három tanulság vonható le. Először is, a legátusok, legátusvikáriusok vagy nunciusok szolgálatában álló, és azonosított jegyzők száma (57) – továbbra is megtartva a „jegyző” és a „titkár” elkülönítését – illeszkedik az egyszerű legátusi jegyzőkéhez (57). Minden esély megvan ugyanakkor arra, hogy ez az egyensúly felboruljon a második csoport javára, amennyiben figyelembe vesszük, hogy minden egyes bíborosnak volt két-két jegyzője. Ebből is látszik, hogy az azonosítás vonatkozásában elég messze vagyunk az elméleti számoktól. Másodszor, a legátusok és nunciusok mellett titkári funkcióval szereplő alkalmazottak száma – nem számítva Corsini és Rinaldo Orsini két „kancellárjának”/titkárának a sajátos esetét – sokkal alacsonyabb a többi bíborossal összevetve (3 és 28, illetve 34, ha beleszámítjuk a jegyző-titkárokat, a kancellár-titkárokat és a titkárokat is). A „titkár” megnevezés első alkalommal 1343-ban jelenik meg az Andrea Ghini Malpigli szolgálatában álló *Petrus de Sices* neve mellett, majd 1347-ben Hugues de Saint-Mards esetében, aki Gui de Boulogne mellett teljesített ilyen feladatot, illetve még később, 1353-ban Jean de Colombes-ot (G. Rigaud), Jean Godint (P. Bertrand de Colombier) és Jean de Verrigues-et (P. Bertrand I.) említik ilyen minőségben. Az általános helynök legátusok kapcsán csupán 1354-ben Alfonso Martínez de Pastrana esetében igazolható, hogy titkárként ténykedett (Albornoz mellett). Harmadszor, meglepő – a kutatás jelenlegi állásánál – azt látni, hogy milyen alacsony a hivatali írásbeliséggel foglalkozók száma (4 jegyző) az egyszerű nunciusok esetében. Ezt a legátusi kancellária és a *nuntiusok* hivatali írószerve közötti különbség jeleként értékelhetjük. Eme általános tendenciák mellett két összetevő érdemel még figyelmet. Egyfelől létezett egy megkülönböztetés a bíboros-legátus és a kúriai bíróság ügyhallgatójának jegyzője között. Általánosságban észrevehető egyfajta bizonytalanság a „bíboros-legátus jegyzője” cím használatában a gyakorlati ügyvitel során keletkezett iratokban. Egy *bíborosi* jegyző alkalmasint feltűnhet egyszerű apostoli vagy császári jegyzői címmel is. Gentile da Montefiore magyarországi legációja esetében egy 1308. december 4-i szöveg megfogalmazása mutatja a helyzet bonyolultságát. Giovanni de Bevagna, a legátus kamarásának jegyzője abból a tényből fakadóan, hogy jóllehet, egy ügy kivizsgálását kifejezetten a feljebbvalójának, a kamarásnak címezték, ő mégis mint a legátus jegyzője tevékenykedik, ennél fogva szükségét érezte, hogy pontosan meghatározza helyzetét:

„[...] quam seu quas [causas] idem magister Bonunsegna reverenter recipiens, de mandato dicti domini legati mihi Johanni de Mevanio, notario suo, mandavit, quod redigerem hac et alia agita et agitanda et in publicam formam [...] et in dicta causa seu causis, idem dominus legatus tamquam suum notarium, me predictum Johannem in notarium specialiter deputavit.”⁴¹

Levonhatnánk ebből azt a következtetést, hogy a dolog nem volt magától értetődő, és a legátusnak ki kellett egészítenie ezzel a döntéssel ahhoz, hogy a jegyző a „bíboros-legátus jegyzőjének” mondhasa magát. A jegyzőt természetesen azzal is megbízhatták, hogy egy ügyben egyszerű írnokként működjön közre.⁴² Az ügyhallgatói és a kancellári funkciók átfedése, valamint az, hogy számos esetben a lehető leggyorsabban kellett intézkedni, megnehezíti a különböző jegyzők szerepének pontos elkülönítését. Végezetül, sikerült legalább egy világi jegyzőt azonosítani. Az idősebb Guillaume de Metz először az 1355–1357-ben általános helynökként működő Albornoz szolgálatában állt, majd 1357–1358-ban átkerült Androin de La Roche cluny-i apáthoz és legátushoz, és ott a kancelláriai hivatalt töltötte be (*officium cancellarie tenebat*). Saját fiát, az ifjabb Guillaume de Metz-t, aki maga is jegyző volt, egyidejűleg alkalmazta Albornoz.⁴³

A fogalmazványok elkészítésének elosztását azok között, akik az írnoki feladatokat ellátták, egy külön hivatalnok végezte, aki az utasításait a kancellártól kapta. A *distributor* vagy *rescribendarius* fogalom azonban sohasem jelenik meg a forrásokban. Az írásba foglalást elvégezhették maguk a kivonatolók, vagy azok az írnokok is, akik a bíboros titkára, jegyzője, egyszerű káplánja vagy klerikusa címet viselték, leggyakrabban azonban az egyik vagy a másik *cubicularius* volt, mint Gui de Boulogne esetében.

Más helyen, a bíboros-legátusok levéltárai kapcsán már érintettem a regisztrumokat és a legáció okleveleinek nyilvántartását. Ezt a kérdést itt csak vázlatosan tárgyalom, néhány kiegészítő információ közlése érdekében. A *registrator* titulus igen ritka, éppen ezért érdemes két esetet felidézni. 1359. augusztus 29-én Albornoz arra kérte Jacopo di Luca da San Quirico Senensét, hogy jöjjön és foglalja el legátusi udvarában a *registratori* hivatalt.⁴⁴ 1361-ben őt nevezte ki viterbói kancellárnak. Richard Croxton pedig Langham bíborostól, angliai és franciaországi nunciustól (1373–1374) nyerte el a *registratori* titulust.⁴⁵ Ami a legátus vagy a

⁴¹ MVH I/2. 127.

⁴² Mollat 1936. 887. 1. jz.

⁴³ Jugie 2005. 697. 69. és 70. jz.

⁴⁴ Jugie 2005. 703. 86. jz.

⁴⁵ Harvey 1996. 24–26., 30.

nuncius tevékenységének rögzítését illeti, azokból készülhetett tényleges regisztrum (Montefiore, B. du Pouget, A. de Châtelus és Albornoz), vagy egyszerűen egy oklevélgyűjtemény beszámolóval (mint ahogy 1355-ben a Pierre Bertrand de Colombier bíboros-nuncius oldalán dolgozó Jean La Porte megörökítette a császári koronázást),⁴⁶ de akad valóságos jegyzőkönyv is, igaz, csak igen különleges esetben. Ez utóbbira példa Gilles Aycelin de Montaigut katalóniai megbízatása 1376–1377-ből, aki bíróként járt el az Anjou Lajos, V. Károly francia király testvére és IV. Pedro aragón uralkodó között az egykori mallorcai királyság birtoklása miatt kialakult ügyben. A nuncius nagyjából írásba foglalta a tárgyalások részleteit egy papír könyvben, majd 1377. március 20-án Narbonne-ban jegyzőjével szabályos jegyzőkönyvet készíttetett. Az eredménytelen tárgyalások végén Anjou hercegének egyik küldötte, Bernard Flamenc 1377. november 21-én Avignonban kérte és meg is kapta a bíboros kiküldésének valamennyi jegyzőkönyvét, „azért, hogy meggyőzze a pápát, a fejedelmeket és az egész világot Aragóniai IV. Pedro családságáról, valamint jóindulata teljes hiányáról”. Ezek a dokumentumok egészen meglepőek, nem annyira formájuk miatt, hiszen abban semmi szokatlan sincs, hogy egy jegyző jegyzőkönyvet készít, amelyet a bíboros nagypecsétje hitelesít, és azt a jegyzők kézjegyeikkel látják el. Sokkal inkább tartalmuk meghökkentő, ami miatt jóval több figyelmet érdemelnének, mint egy részleges fordítást, ahogy azt felfedezőjük, Albert Lecoy de La Marche 1892-ben tette, és aki számára az esemény összefoglalásának alapjául szolgált.⁴⁷

Befejezésképpen röviden érintjük a legátusi kancelláriák kapcsolatát más kancelláriákkal. A különböző rendűek és rangúak közül is kezdjük magunkkal a bíboros-legátusokkal és a nunciusokkal. Amikor a pápa kiválasztott egy legátust vagy egy nunciust, nem kellett egy percig sem azon aggódnia, vajon a megbízottnak volt-e korábban, vagy van-e aktuálisan kapcsolata bármilyen kancelláriai intézménnyel. Ellenkezőleg, ez legátusok és nunciusok esetében magától értetődő pápai felfogás nem teljesen érdektelen a számunkra. Összevettem tehát a korábbi kutatásom eredményeit⁴⁸ a jelen vizsgálatban szereplő 40 olyan bíboros adataival, akik 1305 és 1378 között legátusi vagy nunciusi megbízást teljesítettek. Közöttük nem kevesebb mint 14 olyan akad, aki még bíborosi kinevezése előtt vagy az alatt valamilyen kancelláriai feladatot teljesített volna. Négyen pápai alkancellárként (vagy régensként),⁴⁹ egy *referendarius*ként,⁵⁰ egy másik pedig mint *auditor littera-*

⁴⁶ A forrásokkal és a kiadásokkal kapcsolatban l. Maleczek 2003. 56–59., 63–65.; Jugie 2008. 90–92.

⁴⁷ Lecoy de La Marche 1892. II. 234–242. A jegyzőkönyveket l. Párizs, Archives Nationales de France, P *1354¹ 846–850. sz. (régőbbi pergamentekercsek, némelyike több mint 7 m hosszú) és a Bibliothèque Nationale de France eredeti letétje: BNF ms. lat. 9261, 50–52. sz.

⁴⁸ Jugie 2005. 658–665.

⁴⁹ A. Nouvel, G. de Jean, B. du Pouget és Pierre des Prés.

⁵⁰ P. Rodríguez.

rum contradictarum,⁵¹ ketten pápai jegyzőként,⁵² öten valamely hatalmasság kancellárjaként,⁵³ egy pedig egy helyi kancellária alkalmazásában tevékenykedett.⁵⁴ E tizennégy bíboros tehát már eleve nagyon is tisztában volt a szigorúság és a hatékonyság szabályaival, amelyet joggal el is várhatunk egy ilyen kicsiny kancellária működésével kapcsolatban. A korábban vizsgálat alá vont csekély számú legátusi kancellár utánpótlásával kapcsolatban bebizonyosodott, hogy a követelmények magasak voltak. Ebben nem nehéz észrevenni a feljebbvaló keze nyomát. A legátusi kancellária tagjainak az apostoli kancelláriával, a penitenciáriával és a kamarával fennálló kapcsolatrendszerének az elemzése igazolhatna egy hosszútávú fejlődési folyamatot. Itt most megelégszünk néhány megjegyzéssel. Paradox módon a kancellárok (és a hozzájuk sorolt egyéb személyek) közül egyedül *Jacobus Laurentii de Pontecurvo* volt alkalmazásban a pápai kancellárián. Ebből arra következtethetünk, hogy a legátusi kancellária vezetéséhez ez a tisztség nem volt előfeltétel. Thomas Frenz azt írja a bíboros-legátusokról, hogy rendelkeztek egy szerény kancelláriával, amelynek tagjait a pápai kancellária delegálta.⁵⁵ Ez igaz a 15. századtól kezdődően, ahogy azt Giulio Battelli elsőként kimutatta.⁵⁶ Magam semmi hasonlót nem találtam azonban az avignoni korszakra vonatkozóan, jóllehet általában rendelkezésünkre áll a bíborosok kirendelésekor kiállított levelek összessége. Természetesen találunk bizonyos számú írnokot a pápai kancelláriáról, akik elkísérték útja során a legátust (Montefiorét, Ceccanót 1349-ben, Gui de Boulogne-t stb.). Amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, kaptak-e speciális felhatalmazást a pápai oklevelek írnokainak testületétől, ezt jelen pillanatban senki nem tudná bizonyítani. Általánosságban elmondható, hogy létezett a kapcsolatoknak egy szoros és bonyolult, még felderítésre váró hálózata, az általam a bíborosok „írószervének” nevezett iroda és a pápai kancellária és penitenciária írnokai között. Az egyetlen valódi kritérium, amely lehetővé teszi egy tényleges kapcsolat feltárását – más bizonyítékokkal összevetve –, abban mutatkozik meg, hogy sikerül-e igazolni az írnok kézjegye alapján, hogy ténylegesen közreműködött-e az oklevél kiállításában vagy sem. Márpedig, ha a kancelláriai írnokok kézjegyeinek korpusza immár különös jelentőséget nyert, és rendelkezésre is áll, a bíborosi kancelláriák írnokai kézjegyének gyűjteménye még gyermekcipőben jár. A források nem igazán nyújtanak segítséget, mivel számuk igen csekély, és mert gyakorta olyan közjegyzői oklevelekkel van dolgunk, amelyeken nincs kancelláriára utaló széljegyzet. Még ennél is halványabbak azok

51 B. de Déaux.

52 G. Aigrefeuille I és R. de Genève.

53 A francia király kancellárjai: G. Aceylin de Montaigut, J. de Dormans; az angol király kancellárja: S. Langham; a kasztíliai király kancellárjai: P. Gómez Barroso és Alborno.

54 É. Aubert I, a toulouse-i sénéchaussé pecsétőre, a későbbi VI. Ince pápa.

55 Frenz 1989. 95, § 157. A szerző nem ad semmilyen további információt a témát illetően.

56 Battelli 1973.

a nyomok, amelyek bizonyító erővel jeleznék a legátusi kancelláriák tagjai és az Apostoli Kamara között fennálló kapcsolatokat. A 14. században immár nem a pápai kancellária volt az egyedüli intézmény, amely pápai okleveleket adott ki. Az Apostoli Kamara politikai és adminisztratív jellegű iratokat állított ki. A kancellárián szerkesztették azokat, de a regisztrálás és a kiküldés a kamara gondja volt. Az egyetlen jelen pillanatban ismert eset Jean de Fécocourté (Johannes de Ficocuria), és még ő is csak akkor avatkozott be az ügymenetbe, amikor főnöke nem volt sem legátus, sem nuncius, hanem IV. Károly császári helynöke volt Toszkánában 1370-ben.⁵⁷ Miután sokáig saját elhatározásából tevékenykedett „mint azon pápai levelek regisztrátora, amelyeket a pápai titkárok küldtek ki a kamara terhére”,⁵⁸ Jean Garrigue adószedő társa lett Aragóniában és Kasztíliában,⁵⁹ még mielőtt Gui de Boulogne szolgálatába lépett volna. Jelen ismereteink szerint 1374 után eltűnik a forrásokból, ekkor Pierre de Vernols maguelonne-i püspök jegyzője és pápai kincstárnok volt.⁶⁰ Valószínű tehát, hogy Jean de Fécocourt ideiglenesen a császári helynök rendelkezésére állt. A vizsgálat ennél fogva még nem zárult le.

A legátusi kancellária a kiküldetés gépezetének alapvető eleme volt. A legátusi döntések írásba foglalásban betöltött szerepe, jóllehet ez elméletileg egy igencsak formalizált eljárással valósult meg, összességében alig látszik. Tevékenységének számunkra csak az a része ismert, amelyet a fennmaradt források fel is akarnak fedni, óvakodnánk tehát az elhamarkodott következtetésektől a témával kapcsolatban. A ritka kivételeket leszámítva a görbe tükör egy olyasféle iroda képét tükrözi vissza, amelynek tevékenysége alapvetően kegyekkel és javadalmi ügyekkel foglalkozó iratok kibocsátására szorítkozik. E területek a római egyház küldetésének középpontjában álltak, és szerepükre, vagy inkább egy bíboros-legátus valamennyi megbízatásához mért jelentőségükre a történészek joggal irányították rá ismét a reflektorfényt. Ezzel szemben a legátusi kancelláriáknak a tulajdonképpeni diplomáciai megbízatásokban játszott különleges szerepe nehezen adja meg magát a kutatók kíváncsiságának. Ígéretes források (Aimeric de Châtelus vagy Bertrand du Pouget legációjának regisztrumai) azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy többet is megtudhatunk, de Gilles Aycelin de Montaigut katalóniai és roussilloni nunciu-

⁵⁷ 1370. június 11-én ő szerkesztett és írt alá *Thomas Thome Coquiall*al, a legátus másik jegyzőjével együtt egy cetonai birtokadományt (Chiusi egyházmegye) megerősítő oklevelet, amelyet az Archivio di Stato di Perugia őriz. Sartore 2005. 407., 904. sz.

⁵⁸ 1364. január 13-i supplikáció (S UV 975. sz.). Az 1402-es touli javadalmi jegyzékben szerepel „Fecocuria” (Longnon – Carrière 1915. 306.), ami Fécocourt-ra vonatkozik, amely Meurthe-et-Moselle egy községe, touli körzetben, Colombey-les-Belles kantonban. 1373-ben szerepel a „Ficocourt” alak. Lepage 1862. 49.

⁵⁹ 1366. évi folyamodvány (S UV 624. sz.).

⁶⁰ LC GXI, valamint az avignoni Centre d'étude de la Papauté adatbank 30717. sz. (és 31827., 31888. sz.)

si kirendelésének jegyzőkönyvei (1376–1377) ezzel szemben csupán a közjegyzői oklevelek jellegzetességeit mutatják. Ugyanezen jegyzőkönyvek és más források (gondoljunk csak az *Acta aragonensiára* a 14. század elejének aragón diplomáciájára vonatkozóan Pierre Ameilh értékes levelezésére, amelyet Henri Bresc adott ki) meglepő további tanulságokkal szolgálnak a szóbeliség alapvető szerepét illetően a diplomáciai tárgyalások során. A nélkül, hogy le akarnánk törni a kutatói lelkesedést, ez utóbbiak valamelyest igazolással szolgálnak: amennyiben szerencsésen megőrződött a diplomáciai egyezmény, amelyet a legátusi kancellária foglalt írásba – és az akár ideiglenes, akár tartós volt –, csupán egy ismétlődő eljárás végterméke, és amelynek kulisszatitkai az esetek többségében rejtve maradnak előttünk.

A legátusi kancelláriák személyzetének jellegzetességei lassan kezdenek alakot öltetni. A kancellár egy magas rangú és nagyfokú intellektuális képességekkel rendelkező személy volt, akinek szoros kapcsolata volt az ügyhallgatóval, ha éppen nem egymaga töltötte be mindkét tiszteletet. A jegyzők, titkárok, kivonatólók, írnokok, regisztrátorok egy szűk halmazt alkotnak, amelynek tagjai egyaránt hatékonyak és több funkcióban alkalmazhatóak voltak. Egyes, épp kutatási fázisban levő vizsgálati területek más válaszokat eredményeznek majd, főként a pecséthasználatot illetően (ügyhallgatói, nagy és titkos, titkos pecsét). A kora újkori legátusi kancelláriához átvezető időszakban a nagy nyugati egyházszakadás, itt most *terminus ad quem*ként sokkal inkább egy új korszak nyitányát, mintsem a vizsgált folyamat lezárását jelenti. A súlyos krízis időszakában sokkal inkább megmutatkozott a maradandóság iránti vágy. A legációkat illetően ez egy egészen különleges pillanat. Érdekes megállapítani, hogy épp 1378 előtt következett be egy változás a bíborosok titkárait illetően, az itáliaiak ugyanis olyan útra léptek, amelyet erősen átítatott a humanizmus előszele (Moccia, Figline stb.). E korszak legátusi kancelláriáinak vizsgálata még hátravan, és jelentős lökést fog adni a kora újkori bíborosi kancelláriák születésének megértéséhez.

Függelék

1. sz. függelék: Bíboros-legátusok, nunciusok és általános helynökök a 14. században

Magyarázat	általános helynökök legátusi cím nélkül			
	különleges esetek emlékeztetőül			
Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Rodríguez (P.)	1306	Anglia, Skócia, Írország, Gallia	nuncius	
Orsini (Nap.)	1306–1309	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Pápai Államok	legátus	
Montefiore (G. da)	1307–1311	Magyarország	legátus	Johannes Laurentii de Pontecurvo (következtethetően)
Peyre de Godin (G. de.)	1308–1310	Franciaország	legátus	
Pellegrue (A. de)	1309–1310	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Romagna, Anconai Örgrófság	legátus	
Falguières (A. de)	1311–1313	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Spoletoi Hercegség, Sabinai Rektorátus, Patrimonium Petri	legátus	
Jorz (Th.)	1310	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika		
Falguières (A. de)	1312	Itália	VII. Henrik koronázásával megbízott legátus N. da Prato és L. Fieschi társaságában	
Fieschi (L.)	1312	Itália	VII. Henrik koronázásával megbízott legátus A. de Falguières és N. da Prato társaságában	
Prato (N. da)	1312	Itália	VII. Henrik koronázásával megbízott legátus A. de Falguières és L. Fieschi társaságában	
Orsini (Nap.)	1312	Toszkána	legátus	
Fréauville (N. de)	1313	Franciaország és Flandria	legátus	

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Aux (A. d')	1312–1313	Anglia	nuncius	
Nouvel (A.)	1312–1313	Anglia	nuncius	
Fieschi (L.)	1317–1318	Anglia, Skócia, Írország	nuncius G. de Jean bíborossal együtt	
Jean (G. de)	1317–1318	Anglia, Skócia, Írország	nuncius L. Fieschi bíborossal együtt	
Jean (G. de)	1319–1320	Franciaország	legátus Guillaume Méchin troyes-i püspökkel együtt	
Peyre de Godin	1320–1324	Spanyolország	legátus	
Du Pouget (B.)	1320–1326	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Pápai Államok	legátus	1320–1330: Étienne Hugonet ügyhallgató és kancellár
Orsini (G. Gaetano)	1326–1332	Toszkána, Pápai Államok (kivéve Romagna és Anconai Órgrófság)	legátus	1332: Pietro Ferri da Privero
Du Pouget (B.)	1327–1334	Romagna, Emilia, Anconai Órgrófság rektorátusa	legátus	1320–1330: Étienne Hugonet ügyhallgató és kancellár
Albi (B. d')	1337–1339	Portugália, Kasztília	nuncius	
Gómez Barroso (P. I.)	1337–1340	Franciaország, Anglia	nuncius B. de Montfavès bíborossal együtt	
Montfavès (B. de)	1337–1340	Franciaország, Anglia	nuncius P. I. Gómez Barroso bíborossal együtt	
Roger (Pierre)	1338–1339	francia-angol konfliktus	nem legátus, nem nuncius, nem a pápa, hanem a francia király képviselője az arrasi béketárgyalásokon	
Ghini (A.)	1342–1343	Aragónia és Mallorca királyainál	nuncius	
Caetani di Ceccano (A.)	1342–1343	Franciaország, Anglia	nuncius P. de Prés prenestei püspök-bíborossal együtt	
Des Prés (P.)	1342–1343	Franciaország, Anglia	nuncius Ceccano bíborossal együtt	
Court (G.)	1342–1343	Észak-Itália, Dalmácia	legátus	
Albi (D. d')	1343	Katalónia	nuncius	

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Châtelus (A. de)	1343–1345	Toszkána, Szardínia, Korzika, Pápai Államok, Nápoly-Szicília	legátus, a pápa – ebben az esetben mint Nápoly hűbérura – nevében gyámsági jogok képviselte Johanna királynő kiskorúsága idején	
Déaux (B. de)	1344	Aragónia	legátus	
Aubert (É. I.)	1345–1347	Franciaország	nuncius Ceccano tusculanumi püspök-bíborossal együtt	
Caetani di Ceccano (A.)	1345–1347	Franciaország, Anglia	nuncius E. I. Aubert bíborossal együtt	
Déaux (B. de)	1346–1348	Toszkána, Pápai Államok, Szicília	legátus általános helynök (Szicília)	
Caetani di Ceccano (A.)	1348–1360	Toszkána, Pápai Államok, Szicília (+ Róma: a pápa képviselte az 1350-es jubileumi év során)	legátus	Androin de La Roche
Boulogne (G. de)	1348–1350	Magyarország, Itália	legátus	
Boulogne (G. de)	1352–1354	Franciaország	hivatalosan nem legátus, nem nuncius, pápai képviselő, legátushoz hasonlóan kegyeket és javadatokat adhat	
Albornoz (Gil)	1353–1357	Pápai Államok, kivéve Szicília	legátus és általános helynök	1356–1357. 01. 05: Lorenzo Rodríguez, coimbrai püspök
Bertrand de Colombier (P. II)	1355	Róma	nuncius: IV. Károly császári koronázása	
La Jugie (G. de)	1355–1357	Kasztília, León, Aragónia	legátus	
Capocci (N.)	1356–1358	Franciaország, Anglia	nuncius É. de Périgord bíborossal	
Périgord (É. de)	1356–1358	Franciaország, Anglia	nuncius N. Capocci bíborossal	
La Fôret (P. de)	1357–1358	Anglia	nem legátus, nem nuncius, nem a pápa, hanem a francia király képviselője Londonban, itt csatlakozik Périgord és Capocci bíborosokhoz	

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Albornoz (Gil)	1358–1367	Pápai Államok és nápolyi legáció	legátus és általános helynök	1358–1361: Alfonso Martínez de Pastana, 1361–1364: Enrico di Sessa
Boulogne (G. de)	1358–1361	Spanyolország	legátus	Pierre Ameilh
Bertrand de Colombier (P. II)	1361	Pont-Saint-Esprit térségében	legátus „keresztes hadjárat hirdetésének” megbízatásával a „Tard-venus” kompánia ellen*	
Aigrefeuille (G. I. d')	1362	Kasztília	legátus	
La Roche (A. de)	1363–1368	Aquileiai és gradói pátriárkátus, Milánó, Genova és a dalmáciai egyháztartományok, Romagna egyházmegye	legátus (és általános helynök Romagnában 1364. október 23-tól)	
Grimoard (A.)	1367–1372	Pápai Államok	általános helynök	
Aigrefeuille (G. I. d')	1367–1368	Nápoly	legátus	
Aycelin de Montaigut (G.)	1368–1370	Spoletói Hercegség, Patri-monium Petri	általános helynök	
Boulogne (G. de)	1368–1370	Lucca, Toszkána	IV. Károly császári helytartó	Giovanni Albergotti
Cosnac (B. de)	1370–1372	Aragónia	nuncius (a kiküldetés akkor kezdődött, amikor még nem volt bíboros)	
Estaing (P. d')	1370–1374	Pápai Államok	általános helynök	Johannes de Marliano általános ügyhallgató és kancellár
Cabassole (Ph.)	1371–1372	Pápai Államok	általános helynök	Tommaso degli Ammannati da Pistoia
Dormans (J. de)	1371–1373	Anglia, Frandria	nuncius Langham bíborossal együtt	
Langham (S.)	1371–1373	Anglia, Frandria	nuncius Dormans bíborossal együtt	

* Tard-venus, azaz „későn érkezők”, az 1360-as brétigny-i békét követően Franciaországnak első sorban a dél-keleti, déli vidékét fosztogató, egykori zsoldosokból álló szabadcsapatok vagy más néven kompániák tagjai. Nevüket amiatt kapták, hogy csak a rendes csaták után érkeztek és a maradványokat is elpusztították. Legismertebb képviselőjük Séguin de Badefol volt – a ford. megj.

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Boulogne (G. de)	1372–1373	Spanyolország	legátus	Guérin d’Arcis
Noëllét (G. de)	1373–1376	Bologna, Romagna, Anconai Örgrófság	általános helynök	
Flandrin (P.)	1375–1376	Spoletói Hercegség, Patrimonium Petri, Campania	általános helynök	
Tebaldeschi (Fr.)	1376–1378	Campania	általános helynök	
Aycelin de Montaigut (G.)	1376–1377	Katalónia	nuncius	
Genève (R. de)	1376–1378	Romagna, Anconai Örgrófság	legátus és általános helynök	
Estaing (P. d’)	1376–1377	Patrimonium Petri, Spoletói Hercegség	általános helynök	
Flandrin (P.)	1377–1378 (?)	Patrimonium Petri, Spoletói Hercegség	általános helynök	
La Grange (J. de)	1377–1378	Toszkána	legátus	
A nem legátusi ragú bíborosok kancellárjai				
Corsini (Pietro)			legátusi megbízás nincs, de rendelkezik kancellárral (azaz titkárral)	1376 Jacopo di Bruogio da Figline
Orsini (Rinaldo)			legátusi megbízás nincs, de rendelkezik kancellárral (azaz titkárral)	1374 Giovanni di Cicco Eriotti da Teramo

2. sz. függelék: A bíborosi „írószervek” személyzete a 14. századi legációk és nunciusi megbízások keretében vagy azon kívül

Magyarázat

általános helynökök legátusi cím nélkül

K	kancellár
J	jegyző
T	titkár
R	regisztrátor

Bíboros	Legátus	Általános helynök	Nuncius	Legációon kívül
Aigrefeuille (G. I. d')				T = 2
Aigrefeuille (G. II. d')				J/T = 1 T = 1
Albornoz (G)	K = 3 J = 11 R = 1			
Atti (Fr. degli)				J = 1
Aubert (É. I.)			J = 1	
Aycelin de Montaigut (G.)			J = 3	J = 3 (+ 2?)
Banhac (P. de)				T = 1
Bertrand de Colombier (P. II.)	T = 1			T = 1
Besse (N. de)				J/T = 1
Blauzac (J. de)				J = 2
Boulogne (G. de)	K = 3 J = 21 T = 2			[speciális eset: luccai helynökként] J = 2 T = 1
Bragose (G.)				T = 1
Cabassole (Ph.)		K = 1 J = 2		
Caetano di Ceccano (A.)	J = 4			J = 5
Cateani Stefaneschi (J.)				J = 1
Canillac (R. de)				J = 1 J/T = 1
Capocci (N.)				J = 1
Chanac (G. de)				J = 1 T = 1
Châtelus (A. de)	J = 2 (+3?)			

Bíboros	Legátus	Általános helynök	Nuncius	Legáció kívül
Corsini (P.)				K [T] = 1 J = 1 T = 2
Cosnac (B.)				T = 1
Déaux (B.)				J = 1
Dormans (J. de.)				J = 2 J/T = 1 T = 1
Du Pouget (B.)	K = 1			
Du Puy (G.)				T = 1
Estaing (P. d')		K = 1		J = 2 (?)
Fieschi (L.)				J = 4
Flandrin (P.)				J = 1
Genève (R. de)				T = 1
Ghini (A.)				T = 1
Gómez Barroso (P. I.)				J = 1
Grimoard (A.)		J = 1		J = 1 (+2?) T = 1
Itier (P.)				J = 1
Jean (G. de)				J = 1
La Forêt (P. de)				J = 1
La Jugie (G. de)				J = 4
La Jugie (P. de)				J = 1
Langham (S.)	J = 1 R = 1			J = 2
La Roche (A. de)	J = 3 [megj.: apát és legátus: K 1]			J = 1
La Tour (J. de)				T = 2
Longhi (G.)				J = 1
Malesec (G. de)				T = 2
Montefiore (G. da)	K (tit- kár-kivo- natoló-cor- rector] = 1 J = 6			
Orsini (Fr.)				J = 1
Orsini (G. Gaetano)	K = 1 J = 2 [J = 1, 1 abbrevia- tor]			
Orsini (J)				T = 1

Bíboros	Legátus	Általános helynök	Nuncius	Legációon kívül
Orsini (Matteo Rosso)				J = 1
Orsini (Nap.)				J = 1
Orsini (Rinaldo)				K [=T] = 1 J = 1
Périgord (É. de)				J = 1
Prato (N. da)				J = 2
Rigaud (G.)				T = 1
Robert (Adh.)				J = 1
Roger (H.)				J = 1
Roger de Beaufort (P.)				J = 1 T = 1
Saint-Martial (H. de)				J = 2 T = 1
Saint-Yrieix (E. de)				J = 1
Tebaldeschi (Fr.)				T = 1
Vergne (P. de)				T = 2
Összesen	K = 9 J = 50 (+3?) J/T = 0 K [= T] = 0 T = 3 R = 2	K = 2 J = 3 J/T = 0 K [= T] = 0 T = 0 R = 1	K = 0 J = 4 J/T = 0 K [= T] = 0 T = 0 R = 0	K = 1 [császári ált. helynök] J = 53 (+4?) J/T = 4 K [= T] = 2 T = 28 R = 0

Fordította: Kiss Gergely

Források, rövidítések

Baluze – Mollat 1914 = Baluze, Étienne: Vitae paparum Avenionensium: hoc est historia pontificum Romanorum qui in Gallia sederunt ab Anno Christi MCCCXV usque ad Annum MCCCXCIV. I. Paris, 1693. Rééd. par Guillaume Mollat. Paris, 1914.

LC GXI = Lettres communes de Grégoire XI. I–V. Ed. Hayez, Anne-Marie – Mathieu, Janine – Yvan, Marie-France. Paris, 1992–1998.

LC JXXII = Lettres communes de Jean XXII. I–XVI. Ed. Mollat, Guillaume. Paris, 1919–1947.

- LC UV = Lettres communes d'Urbain V. I–XII. Ed. Hayez, Anne-Marie – Hayez, Michel – Mathieu, Janine. Paris. 1954–1989.
- Mon. Vat. I/2 = Acta legationis cardinalis Gentilis (1307–1311). Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai. Szerk. Pór Antal. Budapest, (reprint) 2000. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. I/2.)
- S UV = Fierens, Alphonse (Ed.): Suppliques d'Urbain V. I–VII. Rome – Bruxelles – Paris, 1914.

Felhasznált irodalom

- Battelli 1973 = Battelli, Guido: Per una diplomatica dei nunzi pontifici. Un frammento di registro dell'anno 1404. In: Miscellanea in memoria di Giorgio Cencetti. Torino, 1973. 539–554 (új kiadása: Scitti scelti. Codici, documenti, archivi. Roma, 1975. 529–546.)
- Beattie 2007 = Beattie, Blake R: Angelus Pacis. The Legation of Cardinal Giovanni Gaetano Orsini, 1326–1334. Leiden – Boston, 2007.
- Boespflug 2005 = Boespflug, Thérèse: La curie au temps de Boniface VIII. Étude prosopographique. Roma, 2005.
- Göller 1907 = Göller, Emil: Aus der Kanzlei der Päpste und ihren Legaten. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 10. (1907), 301–324.
- Dykmans 1973 = Dykmans, Marc: Le cardinal Annibal de Ceccano (vers 1282–1350). Étude biographique et testament du 17 juin 1349. Bulletin de l'Institut historique belge de Rome 43. (1973), 145–344.
- Frenz 1989 = Frenz, Thomas: I documenti pontifici nel medioevo e nell'età moderna. Città del Vaticano, 1989.
- Fubini 1998 = Fubini, Riccardo: La „résidentialité” de l'ambassadeur dans le mythe et dans la réalité. In: Bély, Lucien – Rochefort, Isabelle (Éd.): L'invention de la diplomatie. Moyen Âge. Temps modernes. Paris, 1998. 27–35.
- Guyotjeannin – Pycke – Tock 1993 = Guyotjeannin, Olivier – Pycke, Jacques – Tock, Benoît-Michel: Diplomatie médiévale. Turnhout, 1993. (Atelier du médiéviste 2.)
- Hanly 1997 = Hanly, Michael: Courtiers and Poets. An International System of Literary Exchange in Late Fourteenth-Century Italy, France and England. Viator 28. (1997), 305–332.
- Harvey 1996 = Harvey, Margaret: The Household of Cardinal Langham. The Journal of Ecclesiastical History 47. (1996), 18–44.

- Hoberg 1949 = Hoberg, Hermannus: *Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis.* Città del Vaticano, 1949. (Studi e testi 144.)
- Jamme 2009 = Jamme, Armand: *Les légats dans l'État papal au XIVe siècle.* (Megjelenés alatt a Brepols kiadónál). Előadás, amely elhangzott a „*Les légats pontificaux. Paix et unité de l'Église, de la restructuration grégorienne à l'aube du Concile de Trente (mi XIe–mi XVIe siècle)*”, Paris, Collège des Bernardins, 12–14 février 2009” c. nemzetközi konferencián A jelen tanulmány francia eredetijének 2013-as kiadásakor „megjelenés alatt a Brepols kiadónál” megjegyzéssel szerepelt, azonban a konferencia előadásai azóta sem jelentek meg. (A szerző és a ford. megjegyzése.)
- Jugie 2005 = Jugie, Pierre: *Cardinaux et chancelleries pendant la papauté d'Avignon. Une voie royale vers les honneurs?* In: Jamme, Armand – Poncet, Olivier (Éd.): *Offices et papauté (XIVe – XVIIe siècle). Charges, hommes, destins.* Rome, 2005. 651–739. (Collection de l'École française de Rome, 334.)
- Jugie 2008 = Jugie, Pierre: *Les cardinaux légats et leurs archives au XIVe siècle.* In: Jamme, Armand – Poncet, Olivier (Éd.): *Offices, écrites et papauté (XIIIe–XVIIe siècle).* Rome, 2007. [2008.] 73–96. (Collection de l'École française de Rome, 334.)
- Jugie 2009 = Jugie, Pierre: *La chancellerie d'un cardinal-légit. Gui de Boulogne (1342–1373).* (Megjelenés alatt a Brepols kiadónál) Előadás, amely elhangzott a „*Les légats pontificaux. Paix et unité de l'Église, de la restructuration grégorienne à l'aube du Concile de Trente (mi XIe–mi XVIe siècle)*”, Paris, Collège des Bernardins, 12–14 février 2009” c. nemzetközi konferencián A jelen tanulmány francia eredetijének 2013-as kiadásakor „megjelenés alatt a Brepols kiadónál” megjegyzéssel szerepelt, azonban a konferencia előadásai azóta sem jelentek meg. (A szerző és a for. megjegyzése)
- Lecoy de La Marche 1892 = Lecoy de La Marche, Albert: *Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorque. I–II.* Paris, 1892.
- Lepage 1862 = Lepage, Henri: *du département de la Meurthe-et-Moselle.* Paris, 1862. (Dictionnaire topographique de la France. XVIII.)
- Longnon – Carrière 1915 = Longnon, Albert – Carrière, Victor (Éd.): *Pouillé de la province de Trêves.* Paris, 1915.
- Maffei 1971 = Maffei, Domenico: *Alberico di Metz et il suo apparato sulle Clementine.* Bulletin of Medieval Canon Law. n. s. 1. (1971), 43–56. (Új kiadása: Maffei, D.: *Studi di storie delle università et della literature giuridica.* Golbach, 1995. 131–144.)
- Maleczek 2003 = Maleczek Werner: *Die päpstlichen Legaten im 14. und 15. Jahrhundert.* In: Schwinges, Rainer C. – Wriedt, Klaus (Hrsg.): *Gesandtschafts-*

- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa. Konstanz, 2003. 33–86. (Vorträge und Forschungen 60.)
- Märkl – Zey 2008 = Märkl, Claudia – Zey, Claudia: Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie In: Märkl, Claudia – Zey, Claudia (Hrsg.): Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert. Zürich, 2008. 9–21.
- Mittarelli – Costadoni 1761 = Mittarelli, Giovanni Benedetto – Costadoni, Anselmo: *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*. VI. Venetiis, 1761.
- Mollat 1936 = Mollat, Guillaume: Contribution à l'histoire de l'administration judiciaire de l'Église romaine au XIVe siècle. *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 32. (1936), 877–928.
- Ornato 2000 = Ornato, Enzo L'humanisme à la cour pontificale avignonnaise. In: *Les papes d'Avignon. Annuaire de la Société des amis du Palais des papes*. Avignon, 77. (2000), 51–67.
- Sartore 2005 = Sartore, Alberto Maria (Éd.): *La pergamene dell'Ospedale di S. Maria della Misericordia di Perugia. Dalle origine al 1404. Regesti*. Roma, 2005.
- Schäfer 1911 = Schäfer, Karl Heinrich (Hrsg.): *Die Ausgaben der apostolischen Kammer unter Johann XXII. nebst den Jahresbilanzen von 1316–1375*. Paderborn. 1911. (Vatikanische Quellen zur Geschichte der päpstlichen Hof- und Finanzverwaltung 1316–1378. 2.)
- Tanzini 2008 = Tanzini, Lorenzo: Note sul personale di cancelleria ai tempi di Colluccio Salutati. *Medioevo e Rinascimento*. 22/ n. s. 19. (2008), 5–21.